

**Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Her şey aslına rücu eder
Fârsî-Kurmancî-Zazakî 11****Hasan ÇİFTÇİ*****Makale Türü/Article Types:** Araştırma Makalesi/Research Article**Makale Geliş Tarihi/Received:** 08.02.2023**Kabul Tarihi/Accepted:** 25.04.2023**Atıf:** Çiftci, H. (2023).

“Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Her şey aslına rücu eder

Fârsî-Kurmancî-Zazakî 11”,

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 17, 7-37

DOI: 10.56491/buydd.1248965**Özet**

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî’de ortak atasözleri ve onlardan bazısının halk arasında söylenen hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer bu atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine de yer verilecektir.

Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir.

Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar.

Bu makale de aynı konuyla ilgili seri halde yayımlanacak diğer makaleler gibi adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine de ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Atasözlerinin hikâyeleri, ortak atasözleri, Farsça, Kurmancî, Zazakî atasözleri.

**Stories of Common Proverbs: Everything returns to its origin
Persian-Kurmanji-Zazakî 11****Abstract**

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the anc peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turl proverbs

Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centur Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. T transfer the historical culture of the society from generation to generation.

This article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, lingu and cultural common values of the Muslim peoples.

Keywords: the story of proverbs, common sayings, Persian, Kurmanji, Zazakî, Turkish

Giriş: Bu makale, seri halde yayımlanmakta olan Kurmancî, Zazakî ve Farsî ortak atasözleriyle ilgili makalelerin onbirincisidir. Diğer makaleler daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin muhtelif sayılarında yer almış ve ilk makalede aynı veya yakın coğrafyaları paylaşan toplumların farklı dillerdeki bazı ortak atasözleri *konu, düşünce* (anlam) ve *biçim* açısından analiz edilmişti. Bu makalede yer alan atasözleri, deyim ve bunların meselleri de büyük ölçüde eğitimle ilgili olup farklı yaşam biçimleri ve değerlere sahip bireylerin gelişimini etkileyen soy ve sosyo-kültürel çevrenin tesiriyle oluşan farklı karakterlerin çatışması veya uyumsuzluğunu konu edinmektedir. Burada öne çıkan temel başlık, kâinatta daima cereyan ettiği ileri sürülen ve genelde kitaplarda *hükemâ sözü* şeklinde kaydedilen *Her şey aslına rücu eder* meşhur *yargı* veya *kural* yanı sıra *asluhu nesluhu* (aslı soyudur) ile ilgilidir. İlk söz ve içerdiği anlam itibarıyla tarih boyunca başta felsefe, ahlak, tabiat bilimleri, tasavvuf ve fıkıh (hukuk) olmak üzere çeşitli alanlarda bazı iddialar için gerekçe olarak ileri sürülmüş ve bilhassa tasavvufta ve halk kültüründe yoğun şekilde ilgi odağı olmuştur. İslam milletleri kültüründe farklı versiyonlarla atasözüne dönüşen bu yargı, zaman zaman Aristoteles'e veya Eflâtûn'a ait olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim *Ölümden sonra insanın yok olacağını reddeden Eflatun'a ait bir risale (Risale li Eflatun li'r-reddi alâ men kâle inne'l-insâne telâşâ ve feniye ba'de mevthî: Eflatun'a ait bu risale, "İnsan öldükten sonra şüphesiz çürür ve yok olur" diyen kimsenin iddiasını reddetmekle ilgilidir)*'nin başında şu ifadeler yer almaktadır: "Bu alemde ayrıldığı zaman insanın da diğer canlılarda olduğu gibi yok olup gideceğini iddia eden kimseye Eflatun der ki: Şüphesiz birleşik kuvvetler birbirinden ayrıldıkları zaman; tıpkı kara safranın toprağa, balgamın suya, kanın havaya ve sarı safranın ateşe dönüşmesinde olduğu gibi **herşey aslına rücu eder**. Biz insanda (diğer canlılardan farklı olarak) beşinci bir kuvvet görünce; **natıka kuvveti**, tıpkı diğer kuvvelerin aslına dönmeleri gibi **aslına rücu edeceklerini** anladık."¹

Eflatun'un işaret ettiği toprak, su, hava ve ateşten ibaret varlığın dört temel maddesi (arkhe) İslâm felsefesi ve kültür tarihinde *anâsir-ı erbaa* tabiriyle ifade edilmiş ve dolayısıyla "anâsir-ı erbaa anlayışının, antik Yunan düşüncesinden geldiği

¹ Abdullah Kızılcık, *Farabi Bibliyografyası* (Kitap, Makale, Risale), Demavend Yayınları (Elektronik yayınlar serisi: 13), İstanbul, Ekim 2020, 105. Sözüm Aristoteles'e ait olduğuna dir bk. M. Akif Duman, "Charles Sanders Peirce'ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -II- (bk. <https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05>)

düşünülmektedir. Antik Yunan’da Grekler’e göre tanrı (veya tanrılar) kâinatı yoktan var etmiş değildir; aksine o, kendisi gibi ezeli olan kâinatın ilk maddesine sadece şekil verip onu düzene sokmuştur. Bu anlayışa göre “arkhe” diye ifade edilen ilk madde Thales’e göre *su*, Anaximenes’e göre *hava*, Herakleitos’a göre *ateştir*. Empedokles ve Eflâtun ise bunlardan her birini *arkhe* olarak kabul etmek yerine, toprakla birlikte dördünün kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Dört unsur teorisini, sistemleştirerek tabiat bilimlerinde hâkim görüş haline getiren ise, Aristo olmuştur. Helenistik dönemde iyice benimsenen bu teori, Süryânîler aracılığıyla Arapçaya aktarılmış ve “*tabâi’-i erbaa*, *keyfiyyât-ı erbaa*, *ahlât-ı erbaa* ve *ilel-i erbaa*” terimleriyle fizikten tıbbâya, tıptan ahlâka kadar geniş bir alanda kullanılmıştır... Aristocu dört unsur teorisine, XVI. yüzyılda Batı’da Paracelsus ile başlayan tepkiler, gittikçe gelişerek Dalton’un atom teorisine birlikte yerini elementer sisteme bırakmıştır”.²

Hükemanın bu sözü Allah’la insan ilişkisi bağlamında sûfilerin de yoğun olarak ilgisini çekmiştir. Nitekim tasavvufla ilgili çok eski metinlerde ve bilhassa *vahdet-i vücud* düşüncesini dile getiren yazarların eserlerinde, fikirlerini pekiştirmek için “**Herşey ashına rücu eder**” şeklinde bir gerekçe olarak önümüze çıkmaktadır. Örneğin Şeyh-i Işrâk Şihâbuddîn Sühreverdî (ö. 587/1191) *Lugât-i Mûrân* adlı eserinin hemen ilk sayfasında, her şeyin doğal olarak kendi cinsine çekmesinden (havaya fırlatılan bir tuğlanın yere, özüne düşmesi/çekmesi gibi) bahsederken bu sözü gerekçe olarak göstermiştir. Aynı şekilde Şeyh Rûzbihân Bakli-yi Şîrâzî (ö. 606/1209), ‘*Ebheru’l-’Âşiqîn* adlı eserinde, cüz’ün küllü (parçanın bütüne) vasıl olmasından söz ederken³ ve Azizuddîn Nesefî (ö. 700/1300 [?]) *el-İnsânü’l-Kâmil* adlı eserinde aynı konuyu işlerken bu sözü dayanak yapmıştır.⁴ Mevlânâ bu konuyu daha ayrıntılı olarak işlemiş ve *Mesnevî*’nin ilk onsekiz beyti arasında yer alan ve genel anlamda “âlemdaki her şeyin kendi özüne ve bilhassa Allah’tan gelen insanın, yine O’na rücü edeceğini” ney metaforuyla ifade eden şu beyitleri pek meşhurdur:

Dinle bak! Bu ney; yakınlardan ayrılıklardan nasıl da söz ediyor;

“Beni kamışlıktan kestikleri; vatanımdan kopardıkları gündün beri, feryadımdan, kadın erkek; herkes ağladı.

² Karlığa, Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, DİA, 1991, 149-151; 1991: 149; Çelik, Aysun, “Âlemin ve Âdemin Dört Ana Unsuru: Garîb-Nâme’de “Anâsır-ı Erbaa”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019 ss. 312-339.

³ Bakli-yi Şîrâzî, Şeyh Rûzbihân, ‘*Ebheru’l-’Âşiqîn* (Nşr. Henri Corbin-M. Mu’in, Paris 1987, s. 31,

⁴ Nesefî, Azizuddîn, *el-İnsânü’l-Kâmil* (nşr. Henri Corbin-Marijan Mole, Paris-Tahran 1993, s. 79.

Ayrılık derdinden parça parça olmuş bir kalp isterim ki aslıma kavuşma iştiağımın derdini ona anlatayım.”

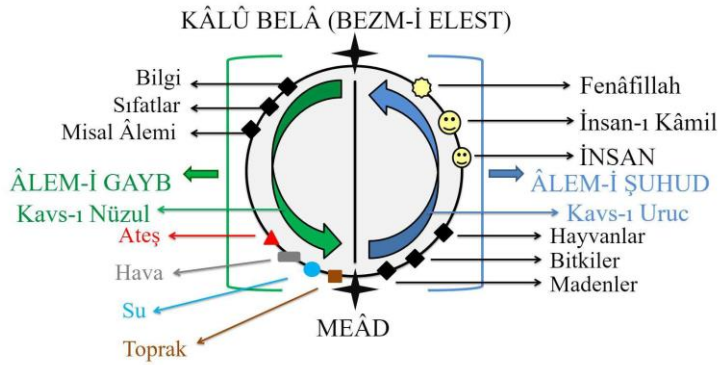
*Vatanından, aslından ayrılan, **tekrar aslına kavuşma zamanını arar.***

Nitekim vahdet-i vücud anlayışını benimseyen diğer şair ve yazar sûfiler de “Her şey aslına rücu eder” kuralını ve bazı ayetleri (*Hani Rabbin meleklerle, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin” demişti. Hicr, 28-29; Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz” derler. Bakara, 156*) gerekçe göstererek insanın kaynağının veya özünün tanrı olduğunu ve dolayısıyla insanın (veya insan-i kâmilin) de tekâmül ederek özü olan tanrıya döneceğini savunmuştur.

Bu anlayışta olan birçok sûfi yazar ve şair tarafından, insanın ve nesnelere tekâmül serüveni kısaca *devir nazariyesi* kavramıyla da ifade edilmiştir. Nitekim “Varlığı ve nesnelere *sudûr* ve *tecellî* esasına göre açıklayan mutasavvıflara göre mutlak varlıktan tecellî suretiyle ayrılan bir nesne, çeşitli değişim safhalarından geçtikten sonra varlıkların en süflisi olan madde mertebesine kadar iner. Sonra yükselmeye başlayarak yine çeşitli merhalelerden geçtikten sonra geldiği noktaya ulaşır.” Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nâsır-ı Hüsrev, Feyzî-i Hindî ve Yûnus Emre başta olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından benimsenen ve güçlü bir şekilde ifade edilen *devir nazariyesi*, “Biz Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz” (Bakara 2/156) meâlindeki âyet gerekçe gösterilerek açıklanmaya çalışılmıştır. “Her şey aslına rücu eder”; “İş O'ndan başladı, yine O'na döner” ifadeleri *devir nazariyesini* özetler.”⁵

Bir araştırmacı halk tasavvuf edebiyatındaki devir nazariyesini şöyle resmetmiştir:

⁵ Uludağ, Süleyman, “Devir”, *DİA*, 1994, 9,231-232.

Düzenleyen: Hüseyin Yavuz ©

(file:///C:/Users/hciftci/Downloads/Halk_Edebiyatı_Tekke_ve_Tasavvuf_Edebiyatı.pdf)⁶

Tasavvufta insanın aslına rücu etmesi fikri *ruh*, *nefis* ve *insan-ı kâmil* kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Nitekim bu görüşü benimseyen sûfiler tarafından tasavvuf eğitimi insanın varlık mertebelerindeki seyahati olarak anlaşılmıştır. Bu seyahat insandan başlar ve önce Allah’a doğru ruhî bir yükseliş (urûc) olur. Daha sonra tekrar dünyaya ve insana dönülür (nüzul). İnsan Hakk’ın taayyünü ile ondan ayrılmış ve ten elbisesine bürünmüştür. Ancak “*Her şey aslına döner*” hakikatinde ifade edildiği üzere bu ten elbisesinden sıyrılıp ayrıldıkları mertebeye geri dönerek mecazî vücuttan kurtulur. Sûfî şairlerin ifadesine göre sûfî böylece Hakk’ın vahdet şarabından içmektedir. Bu durum sûfiler tarafından beşeriyetin medceziri yani *nüzûlî* ve *urûcî* olan seyri olarak kabul edilmiştir...⁷

Dört unsur teorisi muhtelif mutasavvıflar tarafından da benimsenerek yorumlanmıştır. Nitekim Mevlânâ *Mesnevî*’nin üçüncü cildinde canlı cansız bütün varlıkları oluşturan dört temel unsurun (elementin) özlerine dönüşünü *Mesnevî*’de ayrıntılı olarak anlatmıştır.⁸

Dolayısıyla Mevlânâ’ya göre aslından ve kaynağından uzak düşmüş insan da, yeniden aslına kavuşmak için büyük bir çaba içine girer; ayrıldığı vatanına veya sevgilisine tekrar kavuşmak ister ve daima o vuslat anını yaşamayı arzu eder. Mevlânâ *Mecâlis-i Sab’a* adlı eserinde de der ki: “Bilin ki hani sel, bütün kuvvetiyle dağlardan,

⁶ Halk Edebiyatı (Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı) Devir Kuramı.pdf/ erişim: 8.4.2023/23:30

⁷ Usta, Muhiddin, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb’a Metodu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s.34.

⁸ Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, *Mesnevî-i Şerif* Tercümesi, Çeviren: Veled Çelebi (İzbudak), III, beyit 4421-4439

tepelerden apaçık coşarak köpürerek denize koşar; ırmaklar, coşarak köpürerek denize akar; binlerce elle, binlerce ayakla denize ulaşır... Nitekim su katreleri de bu kuvvetle dağlardan akar, ovalardan geçer, asılları olan denizlere ulaşırlar... Bir dağlıkta yahut bir mağaranın içinde yahut aman vermez bir ovada bir katre tek başına kalırsa; o katrenin madenî, aslı deniz olduğu için onu arzular; o elsiz-ayaksız katre, eli yokken ayağını atar; denizin özlemiyle elini uzatır; ne sel yardım eder ona, ne de bir dostu vardır. Öyle olduğu halde düşe-kalka yuvarlanmaya koyulur; özlem ayağıyla denize koşar; zevk bineğine biner, yol almaya koyulur...”⁹

Herşey aslına rücu eder kuralı çerçevesinde İslâm milletleri ve bilhassa Fars ve Türk tasavvuf kültür ve edebiyatlarının, yanı sıra tekke, halk ve Bektaşî edebiyatlarında *devir nazariyesine* dayalı olarak *devriyye* (Devriyye: Fars ve özellikle Türk edebiyatında İslâm tasavvufundaki devir anlayışını işleyen manzumelere verilen ad.) adıyla çeşitli şiir, manzume ve özlü ifade biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bu tür şiir örneklerine göre: “İlâhî nur yine sırayla topraktan madene, ondan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan mahlûkatın özü (zübdesi) ve en şerefliisi olarak yaratılan insana intikal ederek onun suretinde ortaya çıkar ve insanın da insân-ı kâmil mertebesine yükselerek ilk zuhur ettiği asıl kaynağa, yaratıcısına (meâd’a) döner...” Vahdet-i vücûd düşüncesi etkisi altında kalan devriyye şairleri şiirlerinde kişilik olarak bütün bu hallere girip çıktıklarını ifade etmektedirler. Örneğin Osmanlı döneminde yaşamış Şeyhi İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655) şöyle der: “

Evvel benem âhir benem bâtın benem zâhir benem
Her mü'min ü tersâ benem inkâr ü îmân olmuşam
Zerrât-ı âlem hep benem âdemde olan her demem
*Hem İbrâhim Edhem benem Belh içre sultân olmuşam.*¹⁰

İlginçtir Kürt edebiyatında da aynı konuları kısmen farklı işleyen şairleri görmek mümkündür. Örneğin Faqî Teyran (ö. 1660) ve Ehmedê Hânî (ö. 1707) *telmih*, *iktibas*, *iham* ve *metafor* gibi sanatlarla benzer veya aynı düşünceleri farklı yorumlarla dile getirmişler.

⁹ Çiftci, Hasan. “Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beyti Üzerine”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 2, Güz 2017 (7-25)

¹⁰ Uzun, [Mustafa İsmet](#), “Devriyye”, *DİA*, 9, 252-253.

Fağîyê Teyran “*Ey av û av*” (*Ey su, ey su*) adlı şiirinde, “*Kuntu kenzen mexfiyyen...*”¹¹ meşhur sözü (onun ifadesiyle, *kenzâ qudretê* veya *kenzâ qidemê*) gerekçe göstererek telmih ve metaforla Allah’ın Âdem’e beslediği aşktan dolayı, varlığın temeli olan dört temel unsuru zahir etmesi ve bunlardan meydana gelen canlı-cansız bütün varlıkların, özlerinden ayrılarak *sufî* (*kavs-i nuzûlî*) mertebede seyretmesi ve *ulvî* mertebeye (*kavs-i urûc’a*) yönelerek binbir özlem ve aşkla tekrar özüne dönme; *rû’yetüllaha* nail olma arzusuna vurgu yapmaktadır.

Fağîyê Teyran bu şiirinde, yaratıcıya çoşkulu bir âşık olarak gördüğü suya şu soruyu sorar: “Ey su Allah aşkına söyle, kadim misin hadis (yaratılan) misin? Yoksa bunun hikmetini sen de mi bilmiyorsun?” Şair suyun hâl diliyle ayrıntılı olarak cevap verir. Ancak biz burada bazı beyitleri vermekle yetineceğiz:

Subhan ji me’bûde li ser; kî dê j’ Allah rakir xeber

Em ji çar bakir anîne der; kiç bûn di kenza qudretê

Kiç bûn di kenza qidemê; Baxoy ji ‘işqa Ademê

Anîne karê ‘aleme; zahir kirîn l’vê sûretê...

Zahir kirîn çar bakire; ba û av û ax û agir e

Heywan hemû jê çêkir e; dar û nebata kiswetê...

*Hem **suflewî** bazî dikîn; hem meylî **evrazî** dikîn*

Hem keynûn hem gazî dikîn; carek bibînîn ru’yete...

Yüce Mabûd ne de pak ve münezzehtir; Allah’ın işinden kim haber verebilir ki?

Bizi qidem hazinesinde bakir idik; Allah Âdem’e duyduğu aşkla,

Getirip bizi bu görünen sûretlerde alemde zâhir etti...

Dört unsur olarak zâhir etti; ateş, hava, su ve toprak olarak.

Bunlardan tüm canlılar var edildi; ağaç ve bitkiler şekillendi...

Hem *sufî* âlemde rollerini oynarlar; hem *ulvî* âleme yücelmek isterler/

Hem yaratmış varlıklardır hem de dua ederler; bir defa olsun *rû’yete* (Allah’ı görme mertebesine) erişsinler, diye...

Şair sonraki beyitlerde, *dört bakir* (*çar bakir*: belki de dört unsurun diğer adı *ummehât-ı ‘arb’a*: *dört ana*’ya işaretle bu ifadeyi tercih etmiştir) veya *kız* (*kiç*) yahut

¹¹ *Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim; böylece mahlûkâtı yarattım ki bilineyim.* İlim erbabı tarafından, “*Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim...*” şeklindeki sözün hadis olmadığı ancak, *Kurân’a* da aykırı bulunmadığı belirtilir. (bk. el-Aclûnî, İsmâ’îl b. Muhammed, *Keşfu’l-hafâ’ ve muzîlu’l-ilbâs ‘ammâ iştehere mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs* (nşr. Ahmed el-Kellâş), Maba’atu’l-funûn Haleb, ts., II, 191)

kızkardeş (*çar xwaher*) diye tabir ettiği *dört unsurun* hem koştukları (sohbetinden/arkadaşlığından mahrum kaldıkları) için hayretler içinde aşk besledikleri özleriyle birlik olmak istediklerini hem de birbirinden ayrı düşen kızkardeşlerin yekdiğerine vasıl olmayı arzu ettiğini vurgulamaktadır.¹²

Ehemd-ê Xânî de “Ey wahidê pînhan” adlı şiirinde, dört temel unsurun ve onlardan oluşan canlı-cansız bütün varlıkların Allah’ın zatından zuhûr etmesi ve sonuçta hepsinin O’nun cemaline müşteri olması anlayışını işlemiştir.

Ey wahidê pînhan ku ji zatê Te ne peyda,
Ev kewn û mekan, erd û sema kûnbedê xedra.
Erwah û ûkûl, Enfûs û E'raz û Cewahîr
Hem agir û hem ax û hewa, cumleyê eşya
Hin, neqdê fenayê diguhorin bi beqayê
Hin, neqdê wucûda xwe dîkin bê bedel îfna
Her yek bi wucûda xwe wucûda Te dixwazin
*Bil cumle xirîdarê cemala Te ne heqqa.*¹³

Ey gizli Vahid, (varlık) senin zatından zuhûr etti.

Bu oluş ve mekan, yer, gökyüzü ve yeşil kümbet;

Ruhlar, akıllar, nefisler, arazlar ve maddeler;

Hem ateş, hem toprak ve hava; cümle eşya.

Bazısı, fâni varlıklarının nakdini bekâya çevirir;

Bazısı, varlıklarının nakdini bedelsiz yok eder.

Herbiri tüm varlığıyla, senin varlığını ister (senin varlığını bilir)

Hepsi de hakikaten senin cemalinin müşterisidir.

Tasavvufun büyük ölçüde esnaf ve sanatkârlar başta olmak üzere çeşitli halk kesimleri arasında yayılmasıyla birlikte *aslîna rücu* hükmü, sosyal yaşamları paralelinde farklı yorumlar biçiminde halk kültüründe yayılarak mesel haline dönüşerek kabul gördü. Aşağıda görüleceği gibi, bu anlamda çok sayıda deyim, atasözü ve hikâyelerle varlığını sürdürdü.

¹² Sadîni, M. Xalid, *Feqiyê Teyran: Jîyan, Berhem û Helbestên Wî*, Nûbihar 2012, 123 vd.; Karadeniz, Ali, *Feqiyê Teyran (Kürtçe-Türkçe) Diwan*, Nûbihar 2021, s. 37-38. Ayrıca bk, Tenik, Ali, “Sûfi Feqiyê Tayran’ın *Ey Av û Av* Şiirinde Varlık Dili”, *Artuklu Akademi* 8 (2) 2021, s.381-399.

¹³ Durre, Abdurrahman, *Şerha Dîwana Ehmedê Xani: Felsefe û Jiyana Wî*, Avesta, İstanbul 2002, s. 169 vd.

I.İlgili bazı ortak atasözleri

Yukarıda da izah edildiği gibi Müslüman milletler arasında bu sözün ve benzeri versiyonları ile içinde yer aldığı hikâyelerin kökenleri oldukça eski dönemlere, hatta İslâm öncesi devirlere kadar gider. Nitekim konuyla ilgili bazı hikâyeler, MÖ 100-500 yılları arasında Hindistan'da var olduğu ileri sürülen ve MS VI. yüzyılda Sanskritçeden, İran Sasanîler zamanında Pehlevî diline ve İslâm'dan sonra Arapçaya çevrilen *Kelîle ve Dimne (Pancatantara)*'de yer almaktadır. Pehlevî dilinden Abdullah b. Mukaffa (ö. 142/759) tarafından Arapçaya çevrilen bu eser daha sonra farklı kişiler tarafından farklı isimlerle tekrar Farsçaya çevrilmiştir. İlave olarak ilgili eserde yer alan hikâyeler farklı eserler tarafından da iktibas edilmek suretiyle Şark Müslüman milletlerin kültürlerinde yaygın biçimde yayılmıştır.

Şimdi konuyla ilgili ortak bazı Kurmancî, Zazakî, Farsça ve gerekli görüldüğü yerlerde Arapça deyim (mesel) ve atasözlerine ve Türkçe karşılıklarına bakalım. Önce bu dillerde ve kültürlerde konuyla ilgili bazı ortak atasözleri ve topluca anlamları aktarılacak, ardından ilgili ortak deyimler (meseller) ve hikâyelerine yer verilecektir.

Makalenin konusu asıl atasözünün İslâm milletleri kültürüne yansıyan ilk şekli Arapça ve ardından Farsça olması sebebiyle ilkin Arapça ve Farsça şekillerini görelim:

a)Arapça:

كل شيء يرجع إلى أصله / لاصله

Kullu şey'in yerci'u ilâ aslihi/li'aslihi: Her şey aslına rücû eder.

وكل فرع يرجع إلى أصله

Ve kullu fer'in yerci'u ilâ aslihi: Her dal/Herşey aslına rücu eder)

وكل إناء يترشح بما فيه / بالذی فیہ یرشح

We kullu inâ'in yetereşşehu bi-mâ fî-hi/ bi'l-lezî fî-hi yerşehu: Her küp içindekini sızdırır.

Türkçe: Testinin içinde ne varsa, dışına o sızar.

b)Farsça:

هر چیزی به اصل خویش باز می گردد

Her çîzî be-esl-ê xîş bâz mî-gerded veya

باز گردد به اصل خود هر چیز.

Bâz gereded be-esl-ê xod her çîz: Her şey aslına rücû eder.

از کوزه همان برون تراود که دروست.

Ez-Kûze hemân berûn terâved ki der-ust:

Türkçe: Testinin içinde ne varsa, dışına o sızar.

دختر کولی خانم نمی شود.

Doxter-ê kûlî xânum ne-mî-şevêd: Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.

دختر کولی را اگر خانه ی شاه هم ببرند، می گوید: «باجی خیرم کُن.»

Duxter-ê kûlî-râ eger xâne-ê şâh hem be-berend, mî-gûyed: “Bacî xeyrem kun.”:

Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.

c)Kurmancî:

Eslî hû neslî hû.

Eslê te çî ye, nesle te ev e.

Her giya li ser kokê xwe şîn dibê.

Her kes kurê bavê xwe ye

Her kes têvr berve xwe lédixe.

Keçika qerqçî nabe xatûn.

Türkçe: **Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.**

d)Zazakî:

Eslûhû we neslûhû

Kudêk heş heş dîma şîno.

Her vaş kôktê xo sero zergû beno.

Her teyr bi ziwandê xo waneno.

Her teyr refdê xo reyde fireno.

Qiz qereçî xatûn olmez!

Türkçe: **Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.**

e)Sorani:

Her çite, eçîtev ser esli xuwey

Her çite, eçîtev ser şûni xuwey

Türkçe: *Her şey aslına rücu eder.*

f)Türkçe:

Her şey aslına rücu eder.

Asalı ne ise nesli de odur.

Aslı hu nesli hu

Soydur/ Cinstir çeker, ottur kokar.

Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.

Beslemeden/Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun olmaz.

Çingen kızı, kadın olmaz.

Çingene “oğlumun hastalığına yanmam, huyunu değiştirir” dermiş.

Burada verilen ilgili ortak atasözlerin anlamlarında ve ileride verilecek hikâyelerin verdiği mesajlardan dikkat çeken hususlar şöyle sıralanabilir:

1. “Soyu temiz olan kimselerin soyundan gelenler, yani çocukları da temiz olurlar. Başta insanlar olmak üzere, her canlı kendi soyuna çeker. Soyu temiz olanlardan sonra gelenler temiz, soyu kötü olanlardan sonra gelenler ise kötü olurlar.”¹⁴ Kan bağıyla intikal eden kötü veya iyi mizaç, huy ve alışkanlıklar sonraki nesillerde de görülür; cimrilik ve cömertlik gibi meziyetlere sahip olan kişilerin soylarında da aynı özellikler devam eder.
2. Eğitim alarak kısmen değişmiş olsalar da soylarında ve özlerinde var olan menfi özellikler elverişli şartlarda ortaya çıkabilir. Eğitimle adâb ve davranışlarda kısmen değişim olsa da tabiatta ve huyda değişim olmaz. “Kişinin içinde ne varsa, onu dışa vurur. Bir kimse iyi eğitilirse ya da araştırma ve fikir ehli olursa, bu nitelikler onun davranışları ve konuşmalarından da anlaşılır. Her bir insanın güzel-çirkin huyları ruhuna ve kişiliğine öyle nüfuz eder ki, onun sözlerine ve davranışlarına da yansır...”¹⁵
3. “Yetişme biçimleri ve sosyal konumlarıyla görgü ve bilgi olarak hak etmeden bir yerlere gelenler o yerlerde başarılı olamazlar... Kendilerinden beklenen görevi yapabilecek nitelikte olmayanlar, bu nitelikleri özlerinde taşımayanlar o görevin altından kalkamazlar.”¹⁶
4. Ekonomi, eğitim, kültür, yaşam tarzı, sosyal sûtatı vs. açılardan birbirine denk olmayan veya karakterleri farklı olan kişilerin, evlilik, arkadaşlık, dostluk vb. ortaklıklar kurmaları genellikle başarılı ve verimli olmadığı için bu tür durumları eleştirmek için söylenir.
5. Yapay ve baskıyla dini bir hayat veya farklı bir hayat yaşamaya başlayıp da şartlar değişince eski hallerine dönen insanları yermek için söylenir.¹⁷

II. Konuyla ilgili bazı ortak deyim ve atasözleri ile hikâyeleri

¹⁴ Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, 176.

¹⁵ Rahmandüst, Mustafa, *Fovt-ê Kuzegerî*, Tahran 1390 hş. I, 118.

¹⁶ Akyalçın, Necmi, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Ankara 2012, 342.

¹⁷ Zülfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu 'l-Meselhâ-yê Fârsî*, Tahran 1388 hş., I, 219; Rahmandüst, I, 272-273; Dêrşevî, Mele Mehmud, *Miştaxa Çiya: Ji Gotinên Pêşîya*, Stockholm 1989, 161.

Burada önce konuyla ilgili biri “her şey aslına rücü eder” ve diğeri “cins cinse çeker” konusunda kaynağı çok eski tarihlere dayanan iki hikâyeye ve ardından diğeri mesellerin hikâyelerine yer verilecektir.

1. İlk hikâye Farsça olup daha önce adı geçen Hint kaynaklı *Kelile ve Dimne* adlı eserde yer almaktadır. Hind orijinli *Kelile ve Dimne*'nin İslâm öncesi Sasanîler zamanında (Enûşîrevân Husrev b. Kubâd m. 531-579) Pehlevîceye çevrildiği ve ek olarak Hind kültüründen başka birçok hikâyenin İran kültürüne, ardından Müslüman milletlerin kültürüne girdiği bilinmektedir. Nitekim bazı Farsça *emsâl* kitaplarında ilgili atasözü ve hikâyesi şu şekilde yer almıştır:

باز گردد به اصل خود هر چیز

F1. Bâz gerded be-esl-ê xod her çîz

(Türkçe: *Herşey aslına rücü eder.*)

Hikâye: Duası makbul bir zahit bir ırmağın kenarında oturmuşken bir karga bir fare yavrusunu onun önüne bıraktı. Zahit ona acıdı, onu aldı, eve götürmek üzere bir yaprağa sardı. Tekrar düşündü, hane halkı ondan tiksinebilir, ona zarar gelebilir diye endişeye kapıldı ve dua etti Yüce Tanrı organları tam kusursuz güzel bir kıza dönüştürdü. Öyle güzel bir kıza dönüştü ki güneş yanağı, çukurları aydınlatır, kara zülfü mehtabın harmanında duman tüttürürdü.

Beyit: *Ondört günlük dolunay gibi olunca, dolunayın ışığını gölgede bıraktı: dolunay batınca onun yerine ışık saçtı*

Ardından bir müridine götürdü ve kızını sevgili çocukları gibi yetiştirmesi gerektiğini emretti. Mürit kızın sorumluluğu hususunda lütufla merhamet gösterdi. Boyu uzayıp çocukluk çağını aşınca zahit dedi: “Kızım! Artık büyüdün, sana bir eş lazımdır; insanoğlundan ya da perilerden istediğini seç de seni onunla evlendirelim.”

Kız dedi: Her tür güce ve şevkete sahip en kuvvetli ve kudretli bir koca istiyorum.”

Zahit, “Yoksa Güneşi mi istiyorsun?” dedi. Kız “Evet” dedi.

Zahit Güneşe dedi: “Bu güzel yüzlü ve endamı makbul kızın seninle evlendirmek istiyorum, çünkü dayanıklı güçlü bir koca arzu etmektedir.”

Güneş dedi: “Sana, benden daha güçlü; ışığımı engelleyen ve âlemdekileri benim yüzümün cemalimden mahrum bırakan birini önermek istiyorum, o da buluttur.

Zahit buluta gitti, macerayı ona da anlattı. Bulut dedi: “Rüzgâr benden daha güçlüdür. Çünkü beni istediği her tarafa sürükleyebilir ve ben onun karşısında sihirbazın elindeki zar taşı gibiyim.”

Zahit rüzgâra gitti ve olup bitenleri tekrar ona da anlattı. Rüzgâr cevap verdi: “Mutlak anlamda en güçlü dağdır. Çünkü dağ beni yavaşlatır ve beni başı havada ayağı toprakta aceleci olarak anar; sürekliliğimi ve hareketimi kısıtlar ve karşımda sabit ve sapaşğlam durabilir; ona karşı benim gücümün etkisi, yumuşak sesin sağırım kulağına etkisinden daha azdır.” Zahit dağa derdini ve sevincini tekrar anlattı, dağ dedi: “Fare benden daha güçlüdür. Zira her tarafımı delik deşik eder kalbimde yuva yapar ve ben onu kendimden uzaklaştıramıyorum.” Kız dedi: “Doğru söylüyor, benim kocam budur.”

Zahit kızını faraye götürdü, fare dedi: “Benim eşim ancak hemcinsim olabilir.” Kız dedi: “Dua et fareye dünüşeyim.”

Zahit ellerini kaldırdı, Yüce Allah’a yalvardı, duası kabul oldu, ikisini evlendirdi ve gitti.¹⁸

Not: *Kelîle ve Dimne*’nin başka bir versiyonu olan *Envâr-ı Süheylî* adlı eserde hikâyenin sonunda şu ifade yer almaktadır: “Zahidin duası anında kabul oldu ve *herşey aslına rücu eder*’in nişanesi ortaya çıktı...”¹⁹

2.İkinci hikâye yaklaşık 1100 yıl önce yaşamış ve eserleriyle İslâm milletleri kültürlerini etkilemiş Endülüslü İbn Abdürabbih (ö. 328/940)’in *el-‘İkdü’l-ferîd* adlı eserinde yer almaktadır. *Her dalın köküne; herşeyin aslına rücu etmesiyle* ilgilidir.

وكلّ فرع يزجع إلى أصله

A1.Ve kullu fer’in yerci’u ilâ aslihi

(Türkçe: *Her dal/Herşey aslına rücu eder*)

Hikâye: Ve derler ki: Bir İran hükümdarının geleceği gören, deneyimli bir veziri vardı ve bu sebeple onun görüşüyle hareket eder ve kendisiyle meşveret yapmayı şans sayardı. Daha sonra bu hükümdar vefat etti ve ondan sonra nefsiyle mağrur ve fikrinde otoriter oğlu hükümdar oldu. Bu vezire babası gibi davranmadı; onun görüşünü de umursamadı ve kendisine danışmadı. Biri ona dedi: “Şüphesiz baban onsuz hiçbir karar almazdı.” Dedi ki: “Bunda yanıldı, ben kendim onu deneyeceğim.”

Bunun üzerine veziri çağırtdı ve ona sordu: “İnsana hangisi daha üstün gelir: Edeb (eğitim) mı yoksa tabiat mı?”

¹⁸ Nasrullâh-i Munşî, *Kelîle û Dimne*, (nşr. Muctebâ Mînovî), Tahran 1347 hş., s. 224-225; krş. Zülfiqârî, *Dâstânâ-yê Emsâl*, 219; Rahmandûst, *Fovt-ê Kuzegerî*, I, 272-273

¹⁹ Vâ’iz-i Kâşifi, Kemâluddîn Huseyn b. Alî Beyhakî, *Kelîle û Dimne yâ Envâr-i Suheylî*, Tahran 1336 hş., 319-320.

Vezir ona dedi: “Tabiat galip gelir, çünkü tabiat kökendir ve edeb bir daldır ve her dal kaynağına/aslına rücu eder.”

Hükümdar veziri yemeğe çağırdı. Sofra kurulunca ellerinde mumlar tutan kediler geldi, sofranın yanında durdu. Vezire dedi: “Hatamı ve görüşünün zayıflığını düşün! Bu kedilerin babası ne zaman mum gezdiren oldu?”

Vezir ses çıkarmadı, dedi: “Gelecek geceye kadar bana süre ver.” Hükümdar dedi: “Süre senin.”

Ondan sonra vezir çıktı, bir kölesini çağırdı ve dedi: “Bana bir fare bul, onu iple bağla ve bana getir.” Köle fareyi getirdi, kesede iple bağladı ve onun yeninin içine koydu.

Vezir ertesi gün hükümdara gitti. Sofra hazırlanınca kediler mumla geldi ve etrafında dolaşmaya başladı. Bunun üzerine vezir fareyi keseden serbest bıraktı ve ardından onlara doğru attı. Bunun üzerine kediler fareye saldırdı ve mumları attılar; neredeyse evde yangın çıkacaktı. Vezir sordu: “Tabiatın edebe/eğitime hâkimiyetini, *dalın aslına dönmesini* nasıl gördünüz?”

“Haklısın” dedi ve eskiden babasının ona davrandığı gibi vezire davrandı, çünkü her şey kendi doğası etrafında dönüyor ve yapmacıklık her şekild çirkindir. Alah Peygamberine (s.a.s.) ey Muhammed deki: ‘Yapmacıklık yapanlardan değilim.’

Demişler: Kim tabiatına muhalif davranırsa, alışkanlık onu, eninde sonunda tabiatına geri döndürür; tıpkı suyun ısıtılıp sonra “bir saat” kendi haline bırakıldığında soğuktan tabiatına dönmesi gibi. Acı ağaçta bal da sürersen acıdan başka meyve vermez.²⁰

a)Kurmancî:

K1.Keça qereç nabit xatûn.

(Türkçe karşılığı: *Çingen kızı, kadın olmaz/ Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.*)

Çirok: Binyata vê gotina dibêjin carekê paşayek li nav bajarê xwe digerha berê xwe dayê qîzek belengaz û geda wa ji xwe ra parsîyê dikit. Gava çavê paşayî lê ket ji dilekî heyne ji hezar dila dilê wî ketê! Rabî gazî kirê û bire malê û li xwe mehir kir. Bê ku bizanit ev e, keça kê ye û ji kû ye! Demekê dirêj pêkve bûrandin daxwaza paşayî bî ew ku carekê her du bi hev ra xwarnê bixûn, belê her jinkê hêcet digirtin û ne dihat. Paşayî ji xwe ra got dîyar e egerek ya vê jinkê heye ji lewma xwarnê bi min ra naxût! Divêt ez hişyarîyê

²⁰ İbn Abdurabbih, Ahmed bin Muhammed el-Endulûsî, *el-‘İqdu’l-ferîd* (tahkik Mufid Muhammed Kumeyha), Beyrut 1983, II, 320-321. <http://www.alwarraq.com>

lê bikim ka ez wê egerê dîyar nakim. Rabî siharîyekê derket ji dizî ve xwe kire nobedar ka jinik wê çî bikit!

Berê xwe dayê jinik rabî ser xwe çû hindek nan anî kire parî parî û her parîyek êxiste li pencerekê da û tûrê xwe da milê xwe û çû li ber wan pencera û li gel pencerê axift û got: Xatûna min mala ava bit bi xanadan bit zadekê bide şaqolî ev çende em birçîne begzade li hundur da maye ji nêza nikarit derkevit; bila sedeqa serê paşê bit parîyek nan bit, piçek rûn bit, hinek sabûn bit, mecîdiyek pere bit, kevne cilek bit, hema çî bit?

Ev gotin got û destê xwe bire pencerê parîyek nanî deranî, kire tûrê xwe û çû li ber pencera dî heta ew xwarina li pencera da hemî kom kir û rûnişt xarê û xwar. Paşa wê ji derve guhdarî dikit. Serê xwe hejand û got: “Rast e, keça qereç nabit xatûn.”

Vêca ev gotina he tê gotin çaxê mirovek xwe bi êkê ve xemxwer bikit û xwe pêve bi eşinit da wî ji kêmahî û pûçatiya qurtal bikit, belê ew dilvirjiyê wan kêmahîya bit! Wê jê ra bê goti: “**Keça qereç nabit xatûn.**”²¹

K2.Karaçi (dilenci) kızı hatun olmaz dilenmeden karnı doymaz

Not: Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu Anadolu’da şu Türkçe hikâye de pek yaygındır. Zannımca bu hikâye K1’de yer verilen Kürtçe hikâyenin serbest çevrisinden ibarettir. Dolayısıyla makalede buna da yer vermek uygun olur:

Hikâye: Vaktinde zamanında evlenme yaşı gelmiş bir genç adam varmış. Ailesi ona kız bulmaya çalışıyor ama oğlan gösterilen kızların hiç birini beğenmiyor “benim alacağım kız çok çok güzel olmalı” diyor.

Aylar yıllar geçiyor oğlan evleneceği kızı bulamadığı için evlenmiyormuş. Ailesi buna çok üzülmüştü bir gün kapı çalınmış oğlan kapıyı açmış ki dünyalar güzeli bir kız dileniyor elini açmış “Allah rızası için bir parça ekmek verin” diyor oğlan hemen annesini çağırır “işte bu kızı bana al” demiş. Annesi “şaşırdın mı sen oğul dilenci kızı sana eş olur mu?” demiş. Ne söylediye oğlanı kararından vaz geçirememiş. Eh oğul sen istedin inşallah pişman olmazsın hayırlısı olsun demiş. Kızın yaşadığı yeri öğrenmişler, düyür (dünür) gitmişler, kızın annesi şaşırmış memleketin hem zengin hem belli bir ailesi kızını istiyor. Olmaz diyemez olur demiş. Ama kızına tenbih etmiş “bak kızım hiç alışık olmadığın bir yaşam süreceksin sen buna dayanabilecek misin” demiş kız “aman anacığım giydiğim sırtımda ekmeğim önümde rahat ederim” demiş.

²¹ Dêrşevî, 161.

Evlilik hazırlıkları başlamış kırk gün kırk gece düğün yapılmış dilenci kızı konağın gelini olmuş. Oğlan istediği gibi güzel bir kadınla evlendiği için kesenin ağzını açmış, her gün hediyeler giyecekler yiyeceklerle elleri dolu geliyormuş. Aradan birkaç ay geçmiş kız sararıp solmaya başlamış kocasının getirdiği hiçbir şey onu mutlu etmiyormuş ama belli etmemeye çalışıyormuş sofradan erken kalkıyor yukarıya çıkıp odasına kapanıyormuş. Oğlan kızdaki bu durgunluğun nedenini bulmaya karar vermiş.

Bir gün yine sofradan kız kalkmış odasına çekilmiş, oğlan arkasından gizlice çıkmış pencerenin aralık perdesinden kızı izlemiş. Birde ne görsün kız elindeki bir lokma ekmeği beş altı parçaya bölmüş, her parçasını bir köşeye koymuş, eski kıyafetini giyinmiş, eteğini beline dolamış, ekmeğin parçasını koyduğu yerde duruyor “Allah rızası için bacııııı” diyor, ekmeğin parçasını ağzına atıyor, çok mutlu oluyor. Diğer ekmeğin parçasını koyduğu yere gidip aynı şeyleri söyleyip ekmekleri yiyormuş son ekmeğin parçasını yemiş elini midesinin üzerine koyup “oh çok şükür karnım doydum” demiş.

Hemen kıyafetini değiştirip kapıya yönelmiş kocası hiç bozuntuya vermemiş. Bir kaç gün sonra karısına “bak karıcığım bir dolu elbisen var artık şu eskileri atalım demiş kız hemen diklenmiş yok demiş”, oğlan o zaman gördüğünü söylemiş

Kız başını sallamış “ben yoluma sen yoluna, zaten ben bu hayata alışamadım” demiş. Eski giysilerini giymiş hoplaya zıplaya anasının evini yolunu tutmuş oğlan pişmanlıklar içinde annesinin yanına gitmiş anne sen haklıymışsın “dilenci kızı hatun olmaz dilenmeden karnı doymazmış, bana denk bir kız bul güzellik de önemli değil” demiş. Kendi dengi bir kızla evlenmiş mutlu olmuş.²²

K3. Zırna Zer

(Türkçe: *Sarı Zurna*)

(Oğlunun ata mesleği zurna çalmayı bırakıp okuma yazmayı; zamanın eğitim dili Arapçayı öğrenmek üzere hocanın verdiği alfabeyi okuduğunu gören annenin oğluna eleştirisidir. Yetiştirdiği aile ve sosyal-ekonomik çevredeki değerlere alışan her insana göre mesleği daha değerli olduğunu ima eden bu hikâyenin Kürtçe başlığı şöyle olsaydı daha isabetli olurdu: **Te dest ji zirna zer berdaye û dev bi pitpitoka ereban girtîye!** Türkçe: *Sen sarı zurnayı bırakmışsın arapların dırdırını ağzına almışsın!*)

Çirok: Kurê jinikeka mirtiv rojekê diçe nik meleyekî û dibêje: Seyda! Xêr di vî karê me de êdî nemaye! Ji min re alîbêtekekê çêke, ezê ji xwe re bixwînim!

²² Köylüoğlu, Akten: [https:// www.habersanliurfa.net/yazarlar/misafir-yazar/karaci-dilenci-kizi-hatun-olmaz-dilenmeden-karni-doymaz/28505](https://www.habersanliurfa.net/yazarlar/misafir-yazar/karaci-dilenci-kizi-hatun-olmaz-dilenmeden-karni-doymaz/28505) (erişim: 29.11.2022.14:19)

Bi wê gotina lêwîk gelek kêfa mele pir tê û hema qelemê digire, jê re «Elbêtik» dinivîse û dersa lêwîk dide. Bû êvar û ew çû mala xwe. Çima diya wî pê re cizûkê nabîne:

-Lawê min! Ev çi ye bi te re?

-Dadê! Cizûka xwendinê ye!

Jinikê cizûk vekir, pelên wê wergerand, wergeran û li tîpên erebî bi balkêşî mêzekir û di ber xwe de kenî, serê xwe hejand û berê xwe da kurê xwe, gotê:

-Lawê min! Ma tu dê çawa ji bin barê van tîpên wek rêçên qijîkê biderkevî?

Lawik ji diya xwe re got:

-Dadê! Ma kê ji diya xwe ketîye û tîpan zanibûye?

Jinika mirtiv ji xebirdanên kurê xwe pir qehirî û moçkên wê rabûn. Ewê berê xwe da kurê xwe û gotê:

-Hey çilzimano! Weyla bi qurbana min kirî! *Te dest ji zirna zer berdaye û dev bi pitpitoka ereban girtîye!*²³

b)Zazakî:

Z1.Eslûhû we Neslûhû

(Türkçe: *Asalı ne ise nesli de odur.*)

Estanik: Wextê di, di canbazî xo rê geyrayê, ticary kerdê. Rojê nê ewnay ki miyan di jew kalen o istoran çiyarneno û bermeno. Nîna xo bixoy va “xeyr o ti vanê, no yo çir a bermeno?” nê şî ver a kalî va:

-Esselamun ‘eylekum.

Kalî va: -‘Eylekum selam.

Nê ewnay kalî ki dest û linge (ningê) ci pak ê, riyê ci jî qe merdimde xirabî nêmaneno, merdimêdo zanaye ayseno. Va: -Apo, ti xer o? Ti yê çir a bermenê?

Kâlî va: -Roşê, ez şima rê vajî.

Nê ronîştî. Kalî va:

-Ez bîya nêbîya ez o xebityena. Verînanê ma ra jî ma rê xeylê çî mend. Na dew û na deşt pêro ê min a. Wahîr Ella, wahîr ez a. Tenc û terşê ma, istor û dewarê ma jî estê. Ma bê rehmda Ellay muhtacê çîyê nîyê. Ew ez a, jev lajê min o. Ez bimra se no do kamî rê bimano? O do lajî rê bimano. Nê debdebî o do biçarno.

Nina va: -Ê nay di çîçî esto ki ti yê bermenê?

²³ Zinar, Zeynelabidîn, *Xwençe Cild I: Gotinên Pêşiyîyan, Kilam-Dilök û Çîrok Weşanxana Çanda Kurdî*, Stockholm 1989, 132-33.

Kalî va: -Bewnî, a istora ki cehnîyo belek o ver o, şîma ra aysena? A istor gameka verî zîyê. İstor **kumêt** a, cehnî belek o. No cisnê istorandê min o. Verdê çewres ser istorê mi **pakê** ci belekî bî. Jû ra jû, no nesle istoran bi vinî. Ewro na istor zîyê, behdê çewres ser cehnîyo belek ard se derde mi amey mi vîrî. Derde herkesi esto, ê mi jî sebeb lajê min o. Rojê Cinganey amey na dewda ma, nar o, çadirê xo agirotî, va “ma do demeye tiya bî”. Mi va “beno”. Nina mîyan di keyneyê bî. Lajê şî-ame eşqê nay bi, va “illah ez o **bigrî**”. Mi va “nêbeno”, labelê mi tey baş nêkerd, lajê mi keynek girot. Ez ewnêna, ewro neslo ki verdê çewres ser biyo vinî, vijya. İstorê kumêt, cehniyo belek ard. Ê gay lajdê min a jî cinganey **dê** bibê. Vato “eslûhû we neslûhû”.

Na jîwer ra ez bermena.

Nîna da piro şî xeymda lajî, va hal-meseleyê pêrdê to a hina hina.

Nay ser a lajî veyn da cenekerda xo û va:

-Qandê Ellay bewnê, ez neheq a se vajê.

Mêrdekan va: -Ellay tor ê verdo, çenek ti çîqa Ellay ra biwazê xasek a. Ma nêşenê tor ê jî çîyê vajê.

Lajêkî va: -Pîyê mi vano, hema ez jî neheq nîya. Madem ki pîyê mi hendi kewno ver, madem o nêwazeno, ewro ya tepya na hurm may û waya mi bo. Mi ver dê.

Û ceneker peyser rişti kê pêran.²⁴

Z2.Qiz qereçî xatûn olmez!

(Türkçe karşılığı: *Çingen kızı, kadın olmaz/ Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.*)

Estanik: Zerrîya kurmancêkê ma kewena keyneka qereçî. Şîno wazeno, ano, veyweyê xwu keno.

Ti zerrn û sîm vanê, goşare û xizêm vanê, xişr û xirxal vanê, cil û lîbas vanê, tu çiyêk kêmi nêkeno.

Hal û demê mêrikî weş o. Ê de ti nan vanê nan, pêwer vanê pêwer. Xwura eşq û heskerdiş, heta ti vajê hende...

La cîneke roj bi roje helîyena. Zerd û zernihêl bena, hal tede nêmaneno. Kes çiyêk fam nêkeno ke derdê aye çî yo, çî ra hende bêhal kewena.

Mêrik rojêk bi dizdî aye teqîb keno. Bala xwu dano, cînîya ci oda de leteyê nanî bena kuncêk de nana ro, tasêk belxul kunco bîn de nana ro, tayê sole bena yew qibaleke de nana ro, çend qulatê şekerî bena verê pencera de na ro...

²⁴ Malmîsanij, *Folklorê Mar â Çend Numûney*, İstanbul 2000, 237-238.

Dima, pêşê xwu kena a, vana “Xatûn geşt! Xatûn geşt!...” Û çiyê ke ê cayan de nayê ro, ancî yew bi yew dana arê. Bi eno qeyde hewîya xwu ana, kurmê xwu şiknena.

Mêrik fam keno derdê cînîya ci çi yo; êdî zano ke a meraqê geştî ra wina helyena.

Vano “Qiz qereçî xatûn olmez!” Û cîneke beno teslîmê eşîra ci keno û yeno.

Xulase, xûy û exlaq û edetê baw û kalan hende lez terk nêbenê. Û merdimîmo bêesil ra zî esalet nêvejyeno!...²⁵

Z3.Lacê Axay û Lacê Qereçî

Ağanın Oğlu ile Çingenenin Oğlu

(Türkçe karşılığı: *Çingen kızı, kadın olmaz/ Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.*)

Estanik: Axayê beno, Ella ci rê qeçek dano. Qeçekê ci bol çîrkîn beno. Qereçîyê yena, qeçekê qereçîyer zî bol xasek beno. Cinêka axay vana:

-Ma nînan degiş kerê.

Nînan degiş kenê. Qereçî ê xu dana aye, a zî ê xu dana qereçîyer. Pê ya degiş kenê.

Bol zaman şîno tayn şîno, nê benê girdî. No axa finê nê lajekê xu gîno beno baxçê mîyan, dar-maran mîyan, vano:

-Oxil, bew no dar û berê ma yo.

No lajek wina şîno çoşmeyê ci geyreno, vano:

-Nê dara ra pirujînê weşî virazîyenê.

Koçê qereçîya zî fina yeno uja di ronano. Axayê qereçîyan esto. Axa, axayê qereçîyan zî ano, vano:

-Wina biewnî nê dar û baxçey.

Axayê qereçîyan vano:

-Nê dara ra qoşmeyê tîfingan weş virazîyenê.

Gûnîya nê axay girêyena ê axadê qereçîyan ro. Yeno keye, cinêkerda xu rê vano ke:

-Nê karî di işkîlê esto. Mi no lajek tîya ra girot berd, va "nê dara ra pirujînê weşî virazîyenê". Axayê qereçîyan ame, ey zî va "Nê dara ra qoşmeyê tîfingan weş virazîyenê".

Mi rê raşt vace. Nê girwî di girweyê esto.

Cinêk vana:

-Taba çin yo.

No kişt-o kişt, vano:

²⁵ Lezgîn, Roşan: <http://www.zazaki.net/haber/hr-sret-bi-hr-zran-2501.htm> 21.11.2018// 8:50

-Îmkanê ci çin yo, ti dê vacê. To se kerdo?

Vana:

-Eke ti dê mi rê sixintî nêkerê se, hal-mesele wina ya. Uja di şino xeymda qereçyan, vano:

-Ma û pîyê nê axay kam ê?

Vanê filankes ê. Vano:

-Şima zî dê mi rê meseleya nê lajekî vacê. Şima mi rê dorxî vacê se, ezo şima mizgîn kera. Ê zî vanê:

-Ma pê ya degiş kerdo.

Wexta ê xu gînê xu rê, ê ey zî danê ci.²⁶

Z4. Dilenci Gelin

Not: Bu hikâye Tunceli yöresine ait olup zannımca Zazaca'dan Türkçeye çevrilmiştir.

Hikâye: Bir ağanın tek oğlu varmış. Oğlan evlenme çağına gelince ağa oğlunu evlendirmek ister fakat oğluna kimi gösterdiyse evlenmeye razı edemez. Bir gün ağanın oğlu bir çingenenin kızına âşık olur. Oğlan babasının yanına çıkıp çingenenin kızı ile evlenmek istediğini söyler. Ağa:

“Oğlum bu kız raya layık değil” der. Oğlan babasına şöyle der:

“Baba ben bununla evleneyim eğer haklı çıkarsan o zaman bırakırım” der.

Ağa da oğluna kıyamaz evlendirir ikisini. Bunlar evlendikten sonra ağa bakar ki kız her gün bir bahane ile evden ayrılıp akşama kadar dönmüyor. Bir gün oğlunu karşısına alıp şöyle der: “Oğlum bu kızı takip et. Her gün çıkıp akşama kadar gelmiyor. Bunun sebebini anla” der. Oğlan karısını takip eder. Bakar ki karısı her gün evden ayrılıp kapı kapı dilenmeye gidiyor. Oğlan gidip karısının elindeki çuvalı kontrol edince içinde bulgur, mercimek var. Çocuk gelip durumu babasına anlatır. Ağa:

“Oğlum ben sana dedim bu kız dileniyor, saraya layık değil” demiş.

²⁶ Seçilmek, Kafur, *Siverek Bölgesinin Kırmancca (Zazaca) Sözlü Edebiyatı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi 2018, s. 76-77. Derleyeninin notu: Mi na sanike goreyê vatişê Miyeser Yıldize ra nuşte. A 61 serrî ya. Kalikê aye dewanê Çêrmuge ra Axirmat ra yo labelê bi xo Sêwregi de maya xo ra bîya û uca de pîl bîya. Wendiş û nuştîşê aye est.

Çocukta babasına hak verir ve kızını evine geri gönderir, çocuğun babası da oğluna layık bir kız bulup tekrar evlendirir.²⁷

c) Fârsî

F1.Bâz gereded be-esl-ê xod her çîz (Türkçe: Herşey aslına rücu eder.) şeklindeki atasözü ve hikâyesi yukarıda verilmişti.

بی بی خیرم کن!

F2.Bîbî xeyrem kon!

Bibi! Bana sadaka ver.

(Türkçe: *Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.*)

Hikâye: Bir dilenci kızın bahtı açıldı ve bir padişahın eşi oldu. Dilencilğe alışması nedeniyle ondan bir türlü vazgeçemiyordu ve padişah hanımı olduğu için kimseden de bir şey dilenemiyordu. Yalnız kalınca aynanın karşısına geçer kendi görüntüsüne bakarak tekrar tekrar derdi: “Bibi! Bana sadaka ver.” Onun bu alışkanlığı etrafta duyulunca ona *Bibi! Bana sadaka ver* adını taktılar.²⁸

باجی خیرم ده!

F3.Bâcî xeyrem kon!

Bacı! Bana sadaka ver!

خانم خانم صدقه ام بده!

Hanım hanım sadakamı ver.²⁹

(Türkçe: *Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.*)

Hikâye: Bir padişah, çok güzel bir dilenci kızla evlendi. Padişahın sürekli ısrarına rağmen kız bir defa olsun onunla sofrada oturmadı. Padişah bir akşam kapının arkasına gizlenip kapı deliğinden odanın içini gözetledi.

Hizmetçiler sofrayı yayıp gittikten sonra, kız ilkin o harika yemeklere dokunmadı. Önce her birini bir köşeye koydu. Ardından her bir yemeğe yaklaşıp dilenciler gibi, “Bacı! Allah için sadakamı ver!” dedi ve her bir tabaktan bir miktar aldı; sahiplerini övüp onlara dua ettikten ve veren ellere de sağlık diledikten sonra yemekleri yemeye başladı.

²⁷ Kaval, Yılmaz, *Tunceli'den Derlenen Masallar (Metin-İnceleme)*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi 2019, S. 413. Anlatıcı: Arze Aygün, Erdoğan Köyü/Merkez yaş: 74, İlkokul Mezunu Ev hanım.

²⁸ Zülfiqârî, *Dâstânâ-yê Emsâl*, 294.

²⁹ Zülfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, Tahran 1388 hş., I, 854.

Türkçe: *Kalburcu kızı hatun olmaz, dilenmeyince karnı doymaz.// Aptal kızı hanım olmaz, devşirmeyince karnı doymaz.*³⁰

این است سزای دوستی با مردم نا اهل!

F4.În-est sezâ-yê dûstî bâ-merdom-ê nâ-ehl

Hemcinsi olmayan insanlarla dostluğun cezası budur!

Bu meslin hikâyesi Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde (VI. Defter) hem de *Envâr-ê Suheylî*³¹ gibi klasik eserlerde yer almıştır. Hikâye *Mesnevî*'de şu başlıkla yer almaktadır: *Farenin kurbağayla arkadaş olması, ayaklarını uzun bir iple bağlamaları, karganın fareyi yakalaması kurbağanın da ona bağlı olarak havalanması, feryat ve figana başlaması, kendi cinsinden olmayan bir hayvanla dost olduğuna pişman olması*

Hikâye: Tesadüf bu ya, bir fare, vefalı bir kurbağa ile subaşında tanıştılar. Her ikisi de bir buluşma zamanı tayin ettiler. Her sabah bir bucaktan çıkıyorlar, birbirleri ile gönül tavlası, oynuyorlar, gönüllerini vesveseden arıyorlardı.

Bu buluşmadan ikisinin de gönlü ferahlıyor, birbirlerine hikâyeler anlatıyorlar, birini söylediğini öbürü dinliyordu. Gâh baş diliyle, gâh hal diliyle sırlarını ortaya koyuyorlar. "Topluluk rahmettir" sözünü tevil diyorlardı. O kötü mahlûk, kurbağa ile eş oldu mu neşeleniyor, beş yıllık vakaları hatırlıyordu...

Bu sözün sonu yoktur. Fare, bir gün kurbağaya ey akıl kandili dedi; zaman oluyor ki sana bir sır söylemek istiyorum. Hâlbuki sen suyun dibinde bulunuyorsun. Su kıyısında nara atıyorum ama suyun içindeyken âşıkların narasını duyuyorsun sen.

Ey yiğit er, ben bu muayyen buluşma vakitleri ile kanaat edemiyor, senin sohbetine doyamıyorum. Namaz ve yol gösteren ibadet, beş vakit olarak farz edildi. Fakat âşıklar daima namazdadır. Ve sarhoşluk o başlardaki mahmurluk, ne beş vakitle yatıştır, ne beş yüz bin vakitle. "Beni az ziyaret et" sözü âşıklara göre değildir. Doğru özlü âşıkların canı, pek susuzdur...

Fare dedi ki: Ey merhametli, sevgili dost, ben seni görmedikçe bir an bile karar edemiyorum. Gündüzün nurum, kazancım, ışığım sensin; geceleyin kararım, neşem, uykum sen. Beni sevindir, vakitli vakitsiz kerem eder anarsın lütfedersin. Ey iyiliğimi isteyen, buluşmak için yirmi dört saatte bir kuşluk çağını tayin ettin.

³⁰ Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş., I, 348; Zûlfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş., I, 854; Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994, 138-140.

³¹ Vâ'iz-i Kâşifi, 393- 394.

Fakat ciğerim yanıyor, beş yüz kere susuzum, her susuzluğumda bir öküz açlığı var adeta. Benim derdimden haberin bile yok. Mevkiinin zekâtını ver de bu yoksula bir bak...

Kardeşim ben toprak hayvanlarındım, sen su hayvanlarından. Fakat rahmet ve ihsan padişahısın. Öyle lütfet, öyle bir ihsan da bulun ki arada bir huzuruna gelebileyim. Irmak kıyısında seni canla başla çağırıyorum ama sen merhamet edip cevap vermiyorsun. Suya dalmama imkân yok. Çünkü terkibim topraktan meydana gelmiş. Ya bir elçi gönder yahut kerem et, bir nişana ver de benim sesimi sana ulaştırırsın. Bu iş için o iki dost konuşup görüştüler. Nihayet şuna karar verdiler:

Bir uzun ip bulacaklardı. Bu ipin çekişi, onların sırrını birbirine duyuracaktı. Fare, ipin bir ucunu sana karşı iki büküm olan bu kulun ayağına bağlarız, öbür ucunu da senin ayağına. Bu suretle ikimiz, birbirimize ulanmış, bağlanmış oluruz; bir bedendeki can gibi birbirimize karışırız dedi...

Fare doğru yolu bulmuş olan kurbağa ile buluşmak isteyince o aşk ipini çekerdi. Anbean elime böyle bir vasıta, böyle bir vesile geçirdim diye o ipe güvenirdi. Can ve gönül de bu geceli, görüşmek için artık bir ipliğe döndü adeta derdi.

Derken ansızın bir alacakarga geldi, fareyi yakaladı. Kurbağa da onunla beraber havalandı. Fare karganın gagasında havalanınca kurbağa da ona bağlı olduğundan onunla beraber sudan çıktı. Fare, karganın gagasındaydı, kurbağa da ipe bağlı olduğundan havalanmaktaydı.

Halksa hele bak diyordu, karga, hileyle suda yaşayan kurbağayı nasıl da avladı. Nasıl suya girdi, nasıl da onu kaptı? Suda yaşayan kurbağa, nasıl olur da alacakargaya avlanır? Kurbağa, bu, suda yaşamayan susuz hayvanlar gibi, aşağılık bir mahlûka eş olanın layığıdır.

Feryat adamın kendi cinsinden olmayan dostundan, feryat, “ey “ulu” lar, sizinle düşüp kalkacak iyi bir dost arayın, diyordu. Akıl ve ayıplarla dopdolu bulunan nefisten feryat eder. Nefis, güzel bir yüzdeki çirkin buruna benzer.³²

Farenin ayağına bağlı olan ip, kurbağanın da ayağına bağlı olduğu için, kurbağa da havalandı. Bu manzarayı görenler, "Karga suyun içinde yaşayan kurbağayı hangi

³² Mevlâna, Mesnevî, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi VI*, Çeviren: Veled Çelebi (İzbudak), VI, 2632-2950; krş. https://w1.semazen.net/show_text_main.php?id=788&menuId=38

kurnazlıkla avladı?" diyerek merak ettiler. Havada asılı kalan kurbağa ise şöyle sızlandı: "Kendi cinsinden olmayanlarla dostluk kuranın sonu bu olur."³³

d) Arapça:

كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ لِأَصْلِهِ

A2.Kullu şey'in yerci'u li-aslihi

(Türkçe: *Herşey aslına rücu eder*)

Hikâye: Cömertlik ve cimrilikle ilgilidir ve *her şey aslına rucû' eder*

Derler bir bedevî Arap anlattı: Çıktığım bir yolculukta gece olunca bir çadıra sığındım. Çadırın sahibi kadın bana baktı ve "Kimsiniz?" diye sorunca dedim bir misafirim." Misafirin yanımızda ne işi var? Çol oldukça geniştir." dedi.

Kadın bir miktar buğday öğüttü, hamur yoğurdu, pişirip oturup yemeye başladı. Tam o esnada kocası elinde sütle birlikte geldi ve sordu: "Bu adam kimdir?"

Dedim, bir misafir.

Dedi: "Hoş geldiniz, ehlen ve sehlen." Bana süt ikram etti ve dedi: "Muhtemelen bir şey yemedin?" Dedim, Allah'a and olsun hayır.

Öfkeyle hanımının yanına gitti ve dedi: "Sana veyl olsun! Yemişsin ama bu misafire yedirmemişsin."

Kadın da dedi: "Ona ne yapabilirim?" Allah'a and olsun ki yemeğimden ona bir şey yedirmem." Tartışmaya başladılar, kocası onu dövdü ve saçından çekti. Ardında devemin yanına gitti, onu kesti, bir ateş yaktı, etini kızarttı yedi ve bana da yedirdi.

Dedi: "Allah'a and olsun ki yanıma gelen misafir asla aç uyumaz." Daha sonra yanımdan ayrıldı ve beni bırakıp gitti. Bir süre sonra geri döndü, yanında nazar değer korkusuyla bakmaktan çekinilecek güzellikte bir deve vardı ve bana dedi: "Bunu al, senin devenin yerine." Bana ekmek ve kalan etten azık verdi.

Onun yanından ayrıldım ve o gece başka bir bedevinin çadırına sığındım. Çadırın sahibi bir kadın bana baktı ve dedi: "Kimdir bu adam?" Dedim, bir misafir.

Kadın dedi: "Hoş geldiniz, ehlen ve sehlen." Kadın buğday öğüttü, hamur yoğurdu, ekmek pişirdi ve sütle kaymakla karıştırarak kızartılmış bir tavukla önüme koydu ve dedi: "Buyur ye, yanımızda bunlardan başka yiyecek olmadığı için bizi mazur gör."

Ben yemeye başladığım esnada kocası çıkıp geldi ve sordu: "Bu adam kimdir?" Kadın "Misafirdir" dedi. Adam "Misafirin yanımızda ne işi vardır?" dedi ve içeriye girdi,

³³ Bk. Fidan, Ahmet Kasım, *Mesnevî'de Geçen Hikâyeler*, semerkand www.darulkitab.com 120-121.

dedi: “Hani yemeğim?” Kadın “Yemeğini misafire ikram ettim.” Kocasını dedi: “Sana kim yemeğimi misafire yedir dedi?” tırtışmaya başladılar, adam kadını dövdü, saçından çekti.

Ben de bu esnada gülüyordum. Yanıma geldi ve “Seni güldüren nedir?” diye sordu.

Önceki gece yaşadığım şeyi anlattım. O da dedi: “Ey Adam! O kadın benim kızkardeşimdir ve adam da karımın kardeşidir.” Bunu duyunca şaşkınlığım daha da arttı.³⁴

e)Türkçe:

Burada konuyla ilgili Türkçe bir iki örnek mesel ve hikâyesine de yer vermekte fayda vardır. Zira Müslüman milletlerin kültürel etkileşimi birçok toplumsal değer ve algılarının, muhtelif ortak noktalarda buluşmasını işaret etmektedir.

T1. Külli şey'in ila aslıhi

(Herşey aslına döner)

Hızır: Biri varmış, biri yokmuş. Bir Padişah varmış. Bu Padişah bir gün tellallar bağırttırmış: “Kim bana Hızır'ı bulup getirirse ona ne isterse vereceğim.” diye. Hızır'ı kim bulabilir? Hiç kimseden ses çıkmamış.

Bir fakir adam varmış. Bir sürü oğlu uşağı varmış bunun. Karısına demiş ki: “Karı. Nasıl olsa hepimiz nerdeyse açlıktan öleceğiz. İyisi mi, ben gideyim Padişaha: 'Hızır'ı bulacağım' diyeyim. Kırk gün müsaade isteyeyim. Padişah'tan oğlumuz, uşağırınıza ölünceye dek yetecek yiyecek alayım. Kırk gün sonra Padişah beni astır, ama siz de rahat edersiniz.”

Kadın kocasını çok severmiş. “Etme, eyleme” dediyse de kulağına laf koyamaz. Adamcağız gider Padişaha: “Padişahım, ben Hızır'ı bulacağım. Yalnız bana kırk gün müsaade. Bu kırk günde de benim nafakamı temin edin.” der. Padişah kilere emreder: “Bu ne isterse verin.” diye.

Bu adam kırk günde, oğluna, uşağına ölünceye dek yetecek erzak, iaşe alır, taşır evine.

Kırk birinci gün olur. Padişah buna yaverini yollar. Yaver alır adamı, gelir Padişahın huzuruna. Padişah sorar:

“Hani, Hızır'ı buldun mu?”

“Bulamadım Padişahım. Bulacağım da yoktu ya, ben onu zaruret dolayısıyla söyledimdi.”

³⁴ El-Kalyûnî, Ahmed Şihâbuddîn b. Selâme, *en-Nevâdir*, Mısır 1955, 83-84.

Padişah bunun üzerine oradaki üç vezirinden birine sorar; “Padişah huzurunda yalan söyleyen bu adama ne yapmalı?”

O da: “Padişahım; bunun etini parça parça edip kasap dükkânlarında çengellere asmalı.” der.

O sırada fakirin yanında peyda olan bir çocuk: “**Külli şey'in ila aslıhi.**” der.

Padişah ikinci vezirine sorar. O da:

“Efendim, bunun derisini yüzmeli. İçine saman doldurmalı. El-âleme ibret olsun. Bir daha kimse Padişah huzurunda yalan söyleyemesin.” der.

Çocuk yine: “**Külli şey'in ila aslıhi.**” der.

Padişah üçüncü vezirine sorar. O:

“Efendim, bu fakir adam, zaruret yüzünden işlemiş. Sizin şanınıza yakışan bunu affetmektir.” der. Çocuk da: “**Külli şey'in ila aslıhi.**” der.

Padişah bu sefer çocuğa:

“Sen kimsin? Ben üç vezirime bu meseleyi danıştım. Onlardan sonra sen üç defasmda da: '**Külli şey'in ila aslıhi**' dedin. Bunun manası nedir?” der. Çocuk da:

“Padişabım. Birinci Vezirinizin babası kasaptı. Sözlerinde de aslını, cibilliyetini gösterdi. İkinci Vezirinizin babası yastıkçı, derici idi. O da aslını gösterdi. Üçüncü Veziriniz ise vezir oğlu vezirdir. O da aslını gösterdi. Ben de bu fakir adamı utandırmamak için buraya geldim. Vezir istersen işte vezir; Hızır istersen işte Hızır.” der ve kapıdan çıkar gider. Meğer Hızır çocuk kıyafetine girip oraya gelmiş.

Padişah hemen arkasından yaverlerini yollar. Bakarlar, Hızır kaybolmuş. Hemen Padişah birinci, ikinci Vezirlerinin boynunu vurdurur. Üçüncü Veziri kendine Başvezir yapar. Fakir adama da altın, hediye verir. Adamcağız da güvene sevine evine gelir. Onlar ermiş muradına...³⁵

T2. Sıradışı Bir Mizaç-Huy Hikâyesi:

(Aslı hu, nesli hu)

Devrin birinde bir padişahın otuz dokuz kızı varmış. Ama padişah taht varisi olsun diye ille de bir erkek çocuk istiyormuş. Bir gün sultan yine hamile kalmış. Hemen padişaha bildirmişler. Padişah divan toplantısını bırakmış ve doğru sultanın yanına gitmiş.

³⁵ Boratav, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara 1969, 248-249; krş. Pala, İskender, *İki Dirhem Bir Cekirdek*, Kapı Yayınları 2018, 26-28. Bu hikâyenin Anadolu Türk halk kültüründe birçok versiyonu vardır.

Önce sevindiğini söylemiş ardından da; “Eğer bu da kız olursa, kızınla birlikte seni surlardan denize atarım” demiş.

Aradan aylar geçmiş. Padişah sefere çıkmış uzak bir memlekete. Bu arada sultan hastalanmış ve ay parçası gibi bir kız evlat dünyaya getirmiş. Cariyeleri bir telaştır almış, hiç biri sultanın kız doğurduğunu söylemeye cesaret edemiyormuş. O esnada sarayın yakınından geçen bir çingen kafilesinin beyi saraya uğramış ama telaştan kimse onunla ilgilenmek istememiş. Telaşı fark eden çingen beyi, bir cariyeye yaklaşıp neler olduğunu sormuş. Cariye kızcağız da anlatıvermiş olup biteni.

Çingen beyinin gönlü, sarayın cömert sultanının kızıyla birlikte surlardan atılacak olmasına razı olmamış ve cariyeye demiş ki: “Beni sultana çıkar, sorunu çözeyim”

Cariye çingen beyini sultana çıkarmış. Çingen beyi odadan herkes çıkarsa sorunu nasıl çözeceğini sultana anlatacağını söylemiş.

Sultanı kurtarmaya kararlı çingen beyi herkes çıkınca sultana demiş ki; “Bizim yeni bir oğlumuz oldu, kervanda hanımımın kucağındadır şimdi. Dilerseniz kimseye söylemeden çocukları değiştirelim”. Bu fikir sultanın canını yaksa da, bilhassa bebeğinin canını kurtarmak için kabul etmiş ve çocuklar değiştirilmiş. Ardından padişaha ulak gönderilmiş ve bir erkek çocuğunun olduğu haber verilmiş. Padişah sevinçten seferi yarıda bırakıp geri dönmüş. Sarayda kırk bir gün kutlamalar yapılmış. Gel zaman git zaman çocuk biraz büyügünce ülkenin en iyi müderrislerinden, lalalarından eğitim almaya başlamış. Ne de olsa geleceğin padişahı, herkes üstüne titriyormuş. Çocuk yedi sekiz yaşlarındayken ava çıkarılmaya başlanmış. Bir gün padişah ava giderken oğlunu da almış yanına ama onu lalaya teslim etmiş.

Dalmışlar ormana. Çalılık bir yerden geçiyorlarmış, çocuk şehzade lalaya demiş ki; “Lalam, şu çalılardan ne güzel süpürge yapılır.”

Lala, içinden “sarayda büyüyen çocuk, çalıdan süpürge yapıldığını nereden öğrendi acaba” diye düşünüp Hasbinallah çekmiş.

Biraz daha gitmişler, otlakta serbest kalmış eşeklerin yanından geçiyorlarmış. Çocuk şehzade lalaya; “Lalam, şu eşeklerin kuyruklarındaki kıllardan ne güzel elek yapılır” demiş.

Lala iyice şaşırılmış, ama sarayda büyüyen bir çocuğun bunları nereden öğrendiğine dair bir açıklama bulamamış.

Bir süre sonra çok güzel ince fidanlı selvilikten geçiyorlarmış. Çocuk lalaya demiş ki; “Lalam, şu ince selvi çubuklarından ne güzel sepet örülür.”

Lala iyice afallayıp kalmış ama kimseye de bahsedememiş, zira çocuk küçüklüğünden beri onun yanında eğitim görüyormuş. Hiç bu tür deneyimler yaşamamış bir çocuğun bunları söylemesi onu ürpertmiş.

Akşama doğru herkeste bir yorgunluk olmuş, padişah uygun bir yerde dinlenmek istediğini söylemiş. Vezir ileride bir çingen otağı olduğunu ve orada güvenli şekilde dinlenebileceklerini söylemiş.

Padişah da uygun görmüş ve çingen otağına varmışlar. Padişahı, oğlunu ve önemli adamlarını otağın en güzel çadırına almışlar.

Padişah su istemiş otağın çingen beyinden. O da hemen getirilmesini istemiş. Suyu bir kız çocuğu getirmiş, endamlı güzel ve zarif bir kızmış. Suyu padişaha uzatmış. Padişah yorgunluk ve susuzluktan tam suyu kafaya dizecekti ama bir de ne görsün; Kâsedeki suyun içinde bir saman parçası. Çok öfkelenmiş içinden ama misafirlikte olduğu için belli de edememiş. Saman çöpü boğazına gitmesin diye suyu yavaş yavaş içmiş.

Misafir ama neticede padişah, dayanamamış ve suyu getiren kıza bakarak: “Evladım, her halinden belli ki, çok akıllı, zarif ve temiz bir kızsın. Bardak da temiz, su da temiz. Her şey güzel ama bu kadar güzelliği bir saman çöpüyle yok ettin, kâsenin içindeki saman çöpünü nasıl göremezsin?”

Kız sakın şekilde padişahı dinledikten sonra demiş ki; “Haşmetli padişahım, siz buraya gelirken gördüm ki siz avdan geliyordunuz ve çok yorgundunuz. Bizim de suyumuz soğuktur. Yorgun iken soğuk suyu hızlıca içerseniz ciğerlerinize zarar verir. Bundan dolayı bir saman çöpünü yıkadım ve kâsenin içine attım ki yavaş yavaş içesiniz”.

Padişah, duydukları karşısında hayrete düşmüş ve kendini tutamayıp padişahlığın kibriyle şöyle demiş:” Bir çingen çadırında bu kadar akıllı bir kız nasıl olur, bu ancak padişah kızlarında olacak bir akıldır”.

Çingen beyi ve kızı bu aşağılamayı çaresiz boyun büküp sineye çekmişler.

Derken lala söze girmiş. “Padişahım, bu gün ben de çocuğunuz şehzademizden ona yakışmayacak davranışlar gördüm” demiş.

Padişah da neler olduğunu anlatmasını istemiş.

Lala, şehzadenin yolda çalılar, eşekler ve selvi çubuklarını gördüğünde söylediklerini anlatmış ve eklemiş; “Sarayda büyüyen şehzademiz bu çingen işlerini nereden öğrenmiş hayret ettim”.

Herkes şaşırıp kalmış.

Çingen beyi de dayanamayıp “padişahım bir hayretlik olay da ben anlatayım mı?” diye söz istemiş, destur almış ve başlar anlatmaya: “Yıllar önce bir sarayın ödünden

geçiyorduk, sarayda bir telaş olduğunu gördük... O gün sultanın bize verdiği kız çocuğu size su getiren o akıllı kızdır ve sizin kızınızdır, sizin şehzade de bizim o gün sultana bıraktığımız oğlumuzdur”.

Şaşkınlıktan yüzler kızarır, padişah ne yapacağını, ne diyeceğini şaşırır. Ortamın gerildiğini gören tecrübeli veziriazam ortamı şu sözlerle yumuşatmaya çalışır:

“Efendim ben huylunun huyundan vazgeçmeyeceği anlamına gelen şöyle bir söz duymuştum Araplardan”: “**Küllî şey’in yerciu ila aslı**”, Yani “**her şey aslına döner**” demiş ve devam etmiş veziriazam: “Gördüğünüz gibi ey insanlar, padişahımızın kızı çingen çadırında büyüye de aklını zerafet ve hikmetle kullanıyor, çingen beyinin oğlu da saraydaki muhteşem eğitimlerden geçse de aklını süpürge, elek ve sepetle meşgul ediyor”.

Veziriazamın veciz ve padişahı öven sözleri padişahın hoşuna gitmiş ve yüreği yumuşamış. Erkek çocuk sahibi olma hırısından dolayı başına gelenlerden utanan padişah, çingen beyini bu alicenap davranışlarından dolayı altınla ödüllendirip, onu aşığladığı için de özür dilemiş.³⁶

T3. Eyvahlar olsun, kendi cinsinden birisiyle dost olmayanın akıbeti, elbette böyle kötü olur

Yanlış Bir Dostluk

Bir fare ile bir kurbağa dost olmuşlar. Aralarındaki arkadaşlık gün geçtikçe ilerlemiş. Öylesine birbirlerine bağlanmışlar ki, akşam olup da gün battı mı, biri kayanın kovuğuna, öteki suyun dibine çekiliyormuş, ama sabahı zor ediyorlarmış.

Nihayet fare düşünüp taşınıp bu ayrılığa bir çare bulmuş.

Kurbağaya: “Sevgili kurbağa kardeş, aziz dostum. Seni görmeden, seninle konuşmadan bir dakika bile yapamıyorum. Gecelerim seni düşünerek uykusuz geçiyor. Herhalde sen de benim gibi düşünüyorsundur. Ben bir çare buldum. Şu sicimi al, bir ucunu ayağına bağla. Ben de öbür ucunu kuyruğuma bağlıyayım. Geceleyin birbirimizi görmek istersek, ipi çekeriz. Böylece geceleri de buluşup konuşabiliriz.”

Kurbağa bu teklife karşı önce nazlanmış ise de sonunda kabul etmiş. Bir iple birbirlerine bağlanmışlar. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, karganın biri, fareyi görüp pusu kurmuş. Akşam yuvasına döner dönmez fareyi kaptığı gibi havalanmış. Tabii ki kurbağa da beraber havalanmış. Kurbağa havada farenin kuyruğuna iple ayağından bağlı halde sallanırken, bir taraftan da şöyle söyleniyormuş:

³⁶ <https://humanakademi.com/her-sey-aslina-doner/> (erişim: 28.11.2022:14:12)

— Eyvahlar olsun, kendi cinsinden birisiyle dost olmayanın akıbeti, elbette böyle kötü olur...

İnsan dostunu iyi seçmeli, kiminle dost olduğuna dikkat etmelidir.³⁷

Sonuç: Konuyla ilgili verilen örneklerden anlaşıldığı gibi Farsça, Kurmancî, Zazakî, Soranî, Türkçe ve kısmen Arapça atasözleri büyük ölçüde ortaktır. Farklı dillerde söylenmiş olsa bile çoğunlukla sentaks, sözcük ve mana açısından aynıdır. Konuyla ilgili verilen hikâyeler (temsil-i meseller) de büyük ölçüde; şekil, kurgu, içerik, motifler, kahramanlar ve vermek istenen mesajlar hemen hemen aynıdır. Örneğin Kurmancî K1, K2, Zazaca Z1 kısmen farklı olmakla birlikte Z2, Z4 ile Türkçe çevrileri verilen Farsça F2 ve F3 nolu hikâyelerle konu ve sonuç itibarıyla hemen hemen aynıdır. Zazaca Z3 kısa olmakla birlikte ve değiştirilen her iki çocuk kahraman oğlan iken Türkçe T1, T2 nolu hikâyelerle konu ve çıkarılması gereken ders aynıdır. Türkçe hikâyelerde değiştirilen her iki çocuk kahraman kızdır. Farsça F4 ve Türkçe T3 nolu hikâyeler de bazı detaylar istisna tutulursa hemen hemen aynıdır.

Toplumsal hayatta ve sosyal ilişkilerde yaşanan tecrübe ve deneyimlerden çıkan sonuçlara dayalı olarak insanoğlu mizaç, huy, karakter ve kişiliğinin oluşumunda kalıtım/soy başta olmak üzere, atalarından miras olarak devam eden sosyal çevre, meslek ve alışkanlıkların etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Her canlı kendi soyuna çeker. Soyu temiz olanlardan sonra gelenler temiz, soyu kötü olanlardan sonra gelenler ise kötü olurlar.

Dolayısıyla kan bağıyla intikal eden kötü veya iyi mizaç, huy ve alışkanlıklar sonraki nesillerde de görülür; cimrilik ve cömertlik gibi meziyetlere sahip olan kişilerin soylarında da aynı özellikler devam eder. Her bir insanın güzel-çirkin huyları ruhuna ve kişiliğine öyle nüfuz eder ki, onun sözlerine ve davranışlarına da yansır

Yetişme biçimleri ve sosyal konumlarıyla görgü ve bilgi olarak hak etmeden bir yerlere gelenler o yerlerde başarılı olamazlar... Kendilerinden beklenen görevi yapabilecek nitelikte olmayanlar, bu nitelikleri özlerinde taşımayanlar o görevin altından kalkamazlar.

Yüzyılların deneyimlerinden ekonomik, eğitim, kültür, yaşam tarzı, sosyal sûtatı vs. açılardan birbirine denk olmayan ve karakterleri farklı olan yahut değer, gelenek ve

³⁷ Tatlı, İrfan, *En Güzel Haywan Hikayeleri: Türkçe – Uygurca*, İstanbul: Papatya Yayınları 2011, 170-171.

göreneklere farklı çevrelere mensup kişilerin, evlilik, arkadaşlık, dostluk vb. ortaklıklar kurmalarının genellikle başarılı ve verimli olmadığı anlaşılmaktadır.

Yapay ve veya mahalle baskıyla dini veya farklı bir hayat yaşamaya başlayıp da şartlar değişince eski hallerine dönen insanların toplum nezdinde de itibarı olmaz.

İlginçtir “Eslu hu, neslu hu” şeklindeki söz Arapça bir ifade olmakla birlikte bu şekliyle Arapça ve Farsça atasözleri arasında yer almazken Türkçe, Kürtçe ve Zazaca hem atasözü hem aynı şekilde hikâye adı veya hikâyede kıssanın hissesi olarak mevcuttur.

Kaynaklar

el-Aclûnî, İsmâ'îl b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-ilbâs 'ammâ iştehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs* (nşr. Ahmed el-Kellâş), I-II, Maba'atu'l-funûn Haleb, ts.

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.

Akyalçın, Necmi, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Ankara 2012.

Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

Bakli-yi Şîrâzî, Şeyh Rûzbihân, *'Ebheru'l-Âşîqîn* (Nşr. Henri Corbin-M.Mu'in, Paris 1987.

Boratav, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara 1969.

Çelik, Aysun, “Âlemin ve Âdemin Dört Ana Unsuru: Garîb-Nâme’de “Anâsır-ı Erbaa”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019, s. 312-339.

Çiftci, Hasan, “Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beyti Üzerine”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 3, Cilt 3, Sayı 2, Güz 2017, s. 7-25.

Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, 1363 hş.

Dêrşevî, Mele Mehmud, *Miştaxa Çiya: Ji Gotinên Pêşîya*, Stockholm 1989.

Duman, M. Akif, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin” (bk. <https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05>)

Durre, Abdurrahman, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî: Felsefe û Jiyana Wî*, Avesta, İstanbul 2002.

El-Kalyûnî, Ahmed Şihâbuddîn b. Selâme, *en-Nevâdir*, Mısır 1955.

Enverî, Hasan ve diğerleri, *Ferheng-ê Emsâl-ê Suxen*, I-II, İntişârât-ê Soxan, Tahran 1384 hş.

Fidan, Ahmet Kasım, *Mesnevî’de Geçen Hikâyeler*, semerkand www.darulkitab.com

Halk Edebiyatı (Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı) Devir Kuramı.pdf/ (erişim: 8.4.2023/23:30)

[https://humanakademi.com/her-sey-aslina_doner/](https://humanakademi.com/her-sey-aslina-doner/) (erişim: 28.11.2022/14:12)

Hesen, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, Marburg 2006.

İbn Abdurabbih, Ahmed bin Muhammed el-Endulûsî, *el-‘İqdu’l-ferîd* (tahkik Mufîd Muhammed Kumeyha), Beyrut 1983, II, 320-321. <http://www.alwarraq.com>

Karadeniz, Ali, *Feqiyê Teyran (Kürtçe-Türkçe) Diwan*, Nûbihar 2021.

- Karlığa, Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *DİA*, 1991, I, 149-151.
- Kızılcık, Abdullah, *Farabi Bibliyografyası* (Kitap, Makale, Risale), Demavend Yayınları (Elektronik yayınlar serisi: 13), İstanbul, Ekim 2020.
- Köylüoğlu, Akten: <https://www.habersanliurfa.net/yazarlar/misafir-yazar/karaci-dilenci-kizi-hatun-olmaz-dilenmeden-karni-doymaz/28505> (erişim: 29.11.2022/14:19)
- Lezgîn, Roşan: <http://www.zazaki.net/haber/hr-sret-bi-hr-zran-2501.htm> (erişim: 21.11.2018// 8:50)
- Malmîsanij, *Folklorê Mar â Çend Numûney*, İstanbul 2000.
- Mevlâna, Mesnevî, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Çeviren: Veled Çelebi (İzbudak) I-VI: https://w1.semazen.net/show_text_main.php?id=788&menuId=38 (Erişim: 27.11.2022/13:00)
- Nasrullâh-i Munşî, *Kelîle û Dimne*, (nşr. Muctebâ Mînovî), Tahran 1347 hş.
- Nesefî, Azizuddîn, *el-İnsânu 'l-Kâmil* (nşr. Henri Corbin-Marijan Mole, Paris-Tahran 1993.
- Oncu, Mehmet, *Gotinên Peşîyan*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları 2009.
- Pala, İskender, *İki Dirhem Bir Cekirdek*, Kapı Yayınları 2018.
- Rahmandüst, Mustafa, *Fovt-ê Kuzegerî*, I-II, Tahran 1390 hş.
- Sadinî, M. Xalid, *Feqîyê Teyran / Jıyan, Berhem û Helbestên Wî*, Nûbihar, 2012.
- Seccâdî, Seyyid Abdulhamid Hayret, *Pendê Peşîniyân*, Hevlêr 2010.
- Selcan, Zılfî, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Dersim 2013.
- Tatlı, İrfan, *En Güzel Haywan Hikayeleri: Türkçe – Uygurca*, İstanbul: Papatya Yayınları 2011.
- Tenik, Ali, “Sûfî Feqîyê Tayran’ın *Ey Av û Av* Şiirinde Varlık Dili”, *Artuklu Akademi*, 8 (2) 2021, s. 381-399.
- Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Devir”, *DİA*, 1994, 9, 231-232.
- Usta, Muhiddin, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a Metodu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- Uzun, [Mustafa İsmet](#), “Devriyye”, *DİA*, 9, 252-253.
- Vâ’iz-i Kâşifî, Kemâluddîn Huseyn b. Alî Beyhakî, *Kelîle û Dimne yâ Envâr-i Suheylî*, Tahran 1336 hş.
- Vekîliyân, Ahmed, *Temsîl o Mesel*, I-II, İntişârât-ê Surûs, Tahran 1375 hs./ 1996.
- Veroj, Said: (<http://www.kovarabir.com/2012/10/seid-veroj-vateye-verenan-yedimiliZazakî/>: erişim 30.11.2021: 09:00)
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994.
- Zinar, Zeynelabidîn, *Xwençe Cild I: Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dilök û Çîrok Weşanxana Çanda Kurdi*, Stockholm 1989.
- Zûlfîqârî, Hesên, *Dâstânê-yi Emsâl*, İntişârât-ê Mâzyâr, Tahran 1385 hş.

_____, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zerbu'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.